

TÓTH STELLA

**„A MELLY PENIG ABBA ATYA NÉV ALATT VAGYON,
JOBBRÉSZÉNT ELNATHAN PARRÉ”**

Bartók István monográfiájában Medgyesi Pál és Szilágyi Tönkö Márton egy-egy olyan könyvével is foglalkozik, melyek az imádságok elkészítésének retorikai szempontú, módszeres kifejtéséről szólnak.¹ A 17. századi magyar imádságelméletek közvetlen mintáinak keresésével kapcsolatban megállapítja, hogy „kevés alkalom nyílik szövegek összehasonlítására”, „a hivatkozott vagy feltételezhető egyéb források esetében a szerzőket lehet azonosítani, hozzájutni azonban ezekhez az imádkozással foglalkozó művekhez nem könnyű”.² Medgyesi Pál *Doce nos orare quin et predicare* című, három részből álló munkája kivétel, mert előszavában konkrétan említi forrásait a szerzőkkel és a művek címével együtt, sőt egyik angol mintája fellelhető Magyarországon is.³ Ez Elnathan Parr *Abba Father: or a Playne and Short Direction Concerning the Framing of Private Prayer* című műve,⁴ mely Medgyesi munkája második részének, az *Abba atya avagy rendes könyörgésnek tudományának* forrása.

Második részének mintájáról ennyit mond: „A melly penig Abba atya név alatt vagy, jobbrészént Elnathan Parré.”⁵ A szerzőről, Elnathan Parr-ról a magyar szakirodalom csupán a fentebb már jelzett adatot ismeri, vagyis azt, hogy Medgyesi forrásként használta munkáját saját homiletikai műve második részének elkészítéséhez. Parr a 17. század eleje Angliájában, I. Jakab és I. Károly uralkodása alatt élt, lelképásztorként működött, halálának időpontját 1633-ra teszik. Etonben és a cambridge-i King's College-ban tanult, majd Palgrave-ben, Suffolk megyében vállalt lelkésztséget Cornwallis-éknél, akik a Bacon család szomszédai voltak. Kora híres Szentírás-interpretátorának tartották.⁶

Imádságról szóló munkája a 17. században többször is megjelent Angliában, mind összegyűjtött munkáival együtt, mind önállóan. Munkáit 1614-től adják ki. Az *Abba*

¹ BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 150.

² BARTÓK, i. m., 163.

³ MEDGYESI Pál, *Doce nos orare quin et predicare*, Bártfa, 1650. RMK I, 832 – RMNy 2310.

⁴ Elnathan PARR, *The Workes of That Faithfull and Painfull Preacher, Mr. Elnathan Parr, Batchelor in Divinity, Late Minister in Suffolk*, London, 1632.

⁵ MEDGYESI, i. m., 3r.

⁶ *Dictionary of National Biography*, founded 1882 by George SMITH, edited by Leslie STEPHEN and Sidney LEE, XV, Oxford, 1917, 353.

Father megjelenése először 1618-ból ismeretes, legkésőbbi kiadása Parr halála utáni, 1651-es,⁷ és legalább hat kiadást megért. Cynthia Garrett egyik cikkében, melyben a 17. századi angol imádságelméleteket vizsgálja, megállapítja, hogy az Isten és az ember közötti meghitt, személyes kapcsolat vágya hozta létre az igényt Angliában és máshol is népnyelvű imagyűjtemények megalkotására. A magánimádság iránti szükséglet pedig példa nélküli értekezés- és kézikönyv-mennyiség létrehozását generálta. Néhány anglikán és puritán érzelmű szerző munkáinak kiadásait sorra véve megállapítja, hogy ezek számos kiadásából arra lehet következtetni, a közönség tette kész volt arra nézve, hogy megtanulják, hol, hogyan és mikor imádkozzanak. Ezek a kiadványok nyolc, kilenc kiadást is megérték viszonylag rövid idő alatt. Az imádságról szóló könyvek gyakori megjelenését a korabeli szerzők nem tartják fölöslegesnek, annak ellenére, hogy már sok dolgot elmondtak és leírtak ebben a témában. Ám azt sohasem lehet „túltanítani”, amit még nem tanultak meg eléggé.⁸ Parr hat kiadása tehát nem maradt el az angol átlagtól, saját korában olvasottnak számított. A mű magyar fordítása kétszer jelent meg. Mindkét kiadás évszáma 1650, bár más-más helyen, Bártfán és Váradon nyomtatták. A bártfai kiadású *Doce nos orare quin et predicare*-ben található három elméleti munka közül Medgyesi külön is kiadatta ezt a művet. A váradi kiadvány csak az *Abba atyát* tartalmazza.⁹ A magyar nyelvre fordított imádságelméleti munka újbóli megjelentetése arra utal, Medgyesi mint szerző és tanító angol kortársaihoz hasonlóan gondolkodott.

Tudjuk, nehéz hozzájutni magyar szerzők külföldi mintáihoz, azonban a Medgyesi esetében szóba kerülő angol forráshoz sikerült Magyarországon hozzájutnom a Tiszán-inneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Sárospatakon, ahol 16. és 17. századi angliai kiadású könyvek után kutatva találtam meg az angol művet. Megkezdtem a két munka összehasonlítását. A különbségek és az egyezések kutatása közben arra a megállapításra jutottam, hogy bizonyosan ez az a könyvpéldány, amelyet Medgyesi Pál forrásként használt fordításának elkészítéséhez. Mielőtt ennek bizonyításába kezdenék, arra kell választ kapni, hogyan került ez a könyv Medgyesihez. Kapcsolatot találni Parr és Medgyesi között nehéz. Annyit tudunk, Medgyesi járt Angliában 1627 és 1630 között, ekkor Parr még élt. Medgyesi Cambridge-ben fordul meg, Parr ekkor még lelkész Palgrave-ben. Bár tudunk arról, hogy az Angliában peregrinált diákok személyes kapcsolatban álltak a kor angol tanáraival,¹⁰ ám semmi adat nem áll rendelkezésre arról, hogy ők

⁷ A British Library és a Harvard Egyetem online katalógusának (<http://www.bl.uk> és <http://lib.harvard.edu>) adatai: az 1618-ban megjelent kötet második kiadás, az 1636. évi ötödik kiadás. Parr 1632. évi, idézett gyűjteményes kötetében a mű negyedik kiadasként jelent meg. Az 1633-as év is negyedik kiadást jegyez, az 1651-es évi edíció pedig hatodik kiadást.

⁸ Cynthia GARRETT, *The Rhetoric of Supplication: Prayer Theory in Seventeenth-century in England*, Renaissance Quarterly, 1993, 329–330.

⁹ MEDGYESI Pál, *Abba atya, avagy könyörgesnek lelke, melly szerént kiki tsak magátul-is, készen, mindenféle dolgokrul, akarminémü állapotban, valogatott szep lelki buzgosagokat onthet-ki Isten elöt. Ki-szakasztatott a' könyörgésre ki-adott mesterseges tablakbol: és az ő meg-betsülhetetlen használatosságáért ilyen kis formában, külön-is közönségessé tetetett*, Várad, 1650. RMK I, 839 – RMNy 2353.

¹⁰ GÖMÖRI György, *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, 80–89.

ketten ismerték volna egymást. Találkozásukat természetesen nem zárhatjuk ki, hiszen Palgrave csupán pár mérföldre fekszik Cambridge-től.

A Sárospatakon fellelhető Parr-kötet a szerző összegyűjtött munkáit tartalmazza.¹¹ A kötet több helyen is hiányos. A műben bejegyzések, kézzel írt margináliák nem találhatóak, egyet kivéve, amelyre majd később visszatérek. A címlap, az esetleges tulajdonosi bejegyzésekkel, hiányzik. A kötetstábla belsején azonban található egy bejegyzés: *Est Thomae Görgei*. A kötetben több possessorori bejegyzés nincs.

A sárospataki diáknévsorban megtalálható a Görgei Tamás név. A feljegyzett adatokból nem csak a diákok matrikulálásának tényét lehet megállapítani: több név után találunk feljegyzéseket, melyek a beiratkozottak további életéről tudósítanak. A lajstromban először 1637-ben fordul elő egy Thomas Geörgei nevű diák, aki 1640. március 24-ig tartózkodott Patakon, majd Szántóra ment papnak. Egy másik beírás 1639. március 3-án egy másik Thomas Görgei jelenlétéről értesít, aki ekkor senior. Több hallgató, köztük Thomas Görgei neve mellett megtaláljuk a *promotus* megjegyzést is, amely a további (külföldi) tanulmányokhoz való anyagi támogatást jelent.¹² Németalföldi egyetemek anyakönyvében mindkét Görgei neve megtalálható. Először 1642-ben Franekerbe, majd 1643-ban Leidenbe jegyezte be magát az egyik Görgei major, a másik Görgei minor megkülönböztetéssel.¹³ Görgei major 28 évesnek vallja magát a franekeri, 29 évesnek a leideni beiratkozáskor, Görgei minor pedig 27 éves a franekeri és 28 éves a leideni matrikulálása alkalmával. A pataki névsorból az 1637-es listán szereplő Görgei lehet a major jelzés, hiszen ő az idősebb, és az 1639-es listán szereplő Görgei a minor megkülönböztetés. Görgei minor két másik társával, Rimaszombati Istvánnal és Szepsi Gáspárral ugyanazon a napon iratkozott be mindkét egyetemre: 1642. április 24-én Franekerbe, 1643. március 7-én pedig Leidenbe. Ők hárman I. Rákóczi György alumnusai.¹⁴ Herepei János megállapítása szerint Rimaszombati és Görgei pataki diákok voltak. Hozzátehetjük, hogy Szepsi Gáspár is, hiszen az 1638-as lista Szepsi P. Caspar névvel is jegyez diákot, azaz Rákóczi támogatottai mindhárman pataki diákok voltak. Hármuk közül Szepsiről még az is megállapítható, hogy a kisebbik Rákóczi fiú, Zsigmond évfolyamtársa volt. Pontosításra szorul Herepei megjegyzése Rimaszombati Istvánról is. Róla azt írja, 1642. szeptember 24-én iratkozik be a pataki iskolába. A Rákóczi-alumnus Rimaszombati István azonban ekkor már Franekerben van. A Herepei által közölt 1642. szeptember 24-ei dátum egy másik Rimaszombati Istvánra vonatkozik. Látható tehát, aho-

¹¹ Négy tétel található PARR összegyűjtött munkáinak 1632-es kiadásában: *An Exposition upon the Most Divine Epistle of the Holy Apostle Saint Paul to the Romanes, An Exposition upon the Thirteenth Chaptet [!] of the Epistle of St. Paul to the Romans, The Grounds of Divinity, Abba Father: or a Playne Direction Concerning the Framing of Private Prayer*.

¹² HÖRCSIK Richárd, *A sárospataki református kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 67, 69.

¹³ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok észak-németalföldi (protestáns) egyetemeken és főiskolákon (1575) 1595–1918*, kézirat, 2006.

¹⁴ BOZZAY–LADÁNYI, i. m.; HEREPEI János, *Rimaszombati István* = H. J., *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp.–Szeged, 1965, 555–556.

gyan Görgei Tamás nevű diákból kettő tanult Sárospatakon, úgy két Rimaszombati István járt ebbe az iskolába közel egy időben.¹⁵

A németalföldi egyetemekre ekkor több pataki diák is beiratkozott. Leidenben például 1643-ban a három Rákóczi-alumnuson kívül tíz másik pataki diák tanult.¹⁶ Közülük többen Angliában is megfordultak.¹⁷ Feltehető, hogy a három Rákóczi-alumnus is járt a szigetországbán. Bizonyíték lehet erre Szerencsi N. Péter William Sancroft-hoz¹⁸ 1641 őszén írt levele, amelyben arról informálja, hogy Rákóczi újabb alumnusokat küld ki hollandiai és angliai tanulásra. Pénzzel is ellátja őket, elég jól, hogy semmiben se szűkölködjének.¹⁹ 1642 áprilisában pedig a Rákóczi által támogatott három diák (Görgei minor Tamás, Rimaszombati István, Szepsi Gáspár) már Franekerben van.

Ezen adatok birtokában belátható, Görgei minor járhatott Angliában, és ott szerezhette be a könyvet. A támogatott diákok feladatai közé tartozott az is, hogy utazásaikról, tanulmányaik helyszíneiről könyveket hozzanak haza. A könyv talán 1646-ban került Magyarországra, mivel a három Rákóczi-alumnus közül Rimaszombati Istvánról tudjuk, ez év márciusában már Rákóczi Zsigmond udvari prédikátora, így már a másik két diáknak is itthon kellett lennie.²⁰ Medgyesi, mivel I. Rákóczi György udvari papja volt ebben az időben, találkozhatott Görgei minorral és a frissen hazatért ifjakkal, beszámoltathatta őket angliai útjukról, és ekkor kerülhetett szóba, milyen könyveket hoztak haza. Medgyesi tehát így szerezhette tudomást Parr imádságelméletéről és juthatott hozzá a könyvhöz.

Azt, hogy e könyv mikor került a sárospataki gyűjteménybe, a régi könyvtárlajstromok nem említik. Tudjuk azonban, hogy a téka állománygyarapodása 1635 után nagymértékben összefügg a Rákóczi-udvar könyvtári tevékenységével, így feltehetjük, ekkor kerülhetett oda, valószínűleg 1650 után, miután Medgyesi elkészült a fordítással. A könyvlisták olyan könyveket is említene, melyeknek sem címét, sem szerzőjét nem határozzák meg, csupán annyit tudunk róluk, *liber anglicusok*. Azonosítani sajnos ezt az angol munkát sem a sárospataki régi könyvtárlisták, sem a sárospataki Rákóczi-könyvtár alapján nem tudjuk.²¹

¹⁵ 1636-ban iratkozik be Stephanus B. Rymaszombathi Sárospatakra, aki először senior, majd 1639. április 2-án Liskára ordináltatott papnak. Ő a Rákóczi-alumnus. A másik, vele azonos nevű diák Stephanus Rimaszombathi. Az ő neve mellett szerepel a Herepei által már közölt 1642. szeptember 24-ei dátum.

¹⁶ Szentpéteri János (1634), Görgei major Tamás, Kazai S. János, Fonyi János, Körösi Mihály, Porcsalmi János, Kálmáncsehi János (1637), Huszthi Sándor, Kovásznai Péter, Hercegszölösi János (1639). A diákok neve után zárójelben a pataki beiratkozásuk évét tüntettem fel. BOZZAY-LADÁNYI, *i. m.*

¹⁷ Kovásznai Péter 1645-ben, Hercegszölösi János 1644-ben, Szentpéteri János 1643–1645 között jár Angliában.

¹⁸ William Sancroft (1616–1693), 1634-től az Emmanuel College diákja, ahol 1641-ben MA. fokozatot szerzett. 1642-től az iskola tanára, majd Canterbury érsekévé választják.

¹⁹ GÖMÖRI, *i. m.*, 89.

²⁰ HEREPEI, *i. m.*, 556.

²¹ *Partiumi könyvesházak 1623–1730 (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah)*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp.–Szeged, 1988 (Adattár, 14); MONOK István, *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*, Szeged, Scriptum Kft, 1996 (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai, 1).

Ha régi nyomtatványokban laphiányt tapasztal az ember, első pillanatban nem tudhatja pontosan, hogy a lapokat kitepték, a századok során lazultak ki és estek ki a kötetből, vagy már eredetileg sem voltak a helyükön. Az Elnathan Parr *Abba Father* c. munkájának sárospataki példányában található hiányosságokról elmondható, könnyen észrevehetőek mind az őrszóból, mind az ívjelzetből. A LIII2v lap után a LIII5r lap következik. A könyvben lapszámozás is van, a hiány ebben is megmutatkozik, a 12. után a 17. lapon folytatódik a szöveg. Tehát 2 levél hiányzik. A következő hiány már egyértelműen a könyvrongálás jelét mutatja, a Mmmm jelzetű lapot kiszakították helyéről. Én az elsőként tapasztalt hiányossággal foglalkozom, ugyanis a két szöveg párhuzamos vizsgálata közben ennél a pontnál észrevettem, hogy mind a Sárospatakon lévő hiányos angol, mind a magyar szöveg meglepő hasonlósággal folytatódik ott, ahol az angol kötetben a hiány jelentkezik. Ebből következtettem először arra, hogy ez lehet a könyvnek az a példánya, amelyet Medgyesi forrásként használt a fordítás során. Meg kell vizsgálni Parr egy szintén 1632-es kiadású *Abba Father* című művét is ahhoz, hogy megállapítsuk, a fentebb jelzett hiány csupán a pataki példány jellegzetessége vagy más példányból is hiányoznak ugyanezek a lapok. Más példány Magyarországon ebből a műből tudomásom szerint nincs. A londoni British Libraryben azonban található ebből a kiadásból teljes példány, és sikerült is hozzájutnom a Magyarországon meglévő példányból hiányzó lapokhoz.²²

Medgyesi négy szakaszra tagolt munkájának ismertetését Bartók István elvégezte már, táblázatban közölte az *Abba atya* fejezeteinek tartalmát.²³ A továbbiak megértése szempontjából azonban elengedhetetlen jelen dolgozatban Medgyesi munkájának ismertetelt vázlatos leírása, vagyis annak megmutatása, hogy miként tagolta szakaszokra munkáját. A bevezető és a lezáró szövegen kívül elmélete négy részből áll. Az első szakaszban az imádkozáshoz való előkészületről, a másodikban az imádság különböző részeiről és ezek rendjéről olvashatunk, azután pedig az ezekhez tartozó kéréseket és azok formáit taglalja. A harmadikban példákkal támasztja alá az eddigieket, a negyedikben pedig a Miatyánkról való tudnivalók, az Úr imádsága hat kérésének külön-külön szedése és ezek bővítései találhatók.

A magyar munka harmadik szakaszának részletesebb ismertetése azért fontos, mert ez a rész szolgáltat bizonyítékokat fenti kijelentésemhez, mely szerint forrásaként Medgyesi a Sárospatakon meglévő kötetet használta. Itt az előző fejezetben ismertetett „mesterség”, „tudomány”, tehát az imádság részeinek bővítésével találkozunk, beleértve annak „közönséges” (general), azaz általános részét, és a „kiváltképpen” (particular) valót, azaz a részletesebb kifejtést is.²⁴ Ezt az azokhoz tartozó Szentírás-helyek „összeszedése” követi. A részek bővítését minden esetben, példa gyanánt, rövid imákkal szemlélteti. A szakasz elején felsorolja, milyen bővítései lehetnek az imádságoknak és útmutatást ad

²² Ezúton szeretném megköszönni Gyapay László szíves segítségét, aki londoni kutatómunkája alatt időt szakított arra, hogy másolatot készítsen a 3266. gg. 4 jelzetű Parr-mű azon lapjairól, amelyek a sárospataki példányból hiányoznak.

²³ BARTÓK, i. m., 356–359.

²⁴ Itt zárójelben a Parr munkájában található angol megfelelőket jegyzem.

azok „terjesztésére” (enlargement). Ezek a bővítések a következők: A „Közönséges terjesztésnek példája az Istennek megszólítása és a figyelmezés kívánás felől, melyek egyszersmind a könyörgésnek első részei is.”²⁵ Az imádság kiváltképpen való terjesztésének nyolc részét említi: „1. A bűn megvallásának terjesztése, 2. A bocsánatnak kérése, 3. A hitért való kérésnek terjesztése, 4. A megtérésnek kérése, 5. A személyünkre tartozó hivatalunkban való igazgattatás kérése, 6. A végig megmaradásnak kérése, 7. Az eklézsiáért való könyörgés, 8. A hálaadás”.²⁶

Nézzük Parr felosztását: „The general enlargement, from a description God and begging of audience.” „Example of particular enlargement: 1. confession of sinne, 2. petition for pardon, 3. petition for faith, 4. petition for repentance, 5. petition for direction in our personal calling, 6. petition for perseverance, 7. petition for the church, 8. thanksgiving”.²⁷

Látható, Parr munkájának tartalmát Medgyesi hűen követi, attól el nem tér. Ez a kijelentés egyértelműen megállapítható a két szöveg összehasonlításából is. Medgyesi ragaszkodik tartalmilag az angol szöveghez, attól csak kevés esetben tér el, illetve egészíti ki azt.²⁸ A szakasz végén mindkét munka a „közönséges” és a nyolc „kiváltképpen való” imádságrészhez kezdi gyűjteni a megfelelő Szentírásbeli helyeket. Az angol munkában ennél a résznél található a fentebb ismertetett laphiány, Medgyesi pedig megpróbálja a hiányt áthidalni. Ezt jó logikával, a szövegfolyam megbontása nélkül teszi, hiszen ezek első látásra nem tűnnek fel, csak akkor, ha a kezünkbe vesszük és tüzetesen megvizsgáljuk a hiányzó lapokat és a Medgyesi-művet.

A hiány tehát a szöveg 3. szakaszának végén tapasztalható, ahol a szerző szentírásbeli helyeket rendel az imádság részeihez, ágaihoz. Az angol eredeti is, magyar fordítása is az előzőleg már ismertetett „közönséges terjesztést” és a „kiváltképpen való” nyolc részt sorolják fel és gyűjtenek bibliai locusokat azokhoz. A különbség csupán annyi, hogy Medgyesi kiegészíti, kijavítja a nyomtatásban talált hibás locusokat.²⁹

A „kiváltképpen való” imádság részeinél nyolcból négy felsorolása után (God described – Istennek megnevezése, Audience begged – figyelmezés avagy meghallgatás kérés, confession of sinne – az bűnnek megvallása, petition for pardon – az bocsánatnak kérése)³⁰ megszakad a bibliai helyek gyűjtögetése az angol szövegben a hiány miatt. Csak az őrszó jelzi ezen a lapon (*For*), hogy még folytatódik tovább a felsorolás. Nem nehéz kitalálni, mi következhet az ima „bocsánatnak kérése” része után, ha megnézzük a harmadik szakasz elején ismertetett felosztást, ami „a hitért való kérésnek terjesztése – petition for faith” rész következését indokolja. Medgyesi is kikövetkeztette ezt, hiszen a

²⁵ MEDGYESI Pál, *Doce nos orare quin et predicare*, Bártfa, 1650, G1r.

²⁶ MEDGYESI, *i. m.*, G1r–G3v.

²⁷ PARR, *i. m.*, LIII–LIII2.

²⁸ TÓTH Stella, *Elnathan Parr Abba Father és Medgyesi Pál Abba atya című imádságelméleti munkáinak különbségei = Doktoranduszok fóruma, Miskolc, 2005. november 9.*, szerk. SZENTIRMAI Dóra, Miskolc, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum, 2006 (Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa), 28–33.

²⁹ *Uo.*, 32.

³⁰ PARR, *i. m.*, LIII2v; MEDGYESI, *i. m.*, G3v.

következő felsorolásra került rész így hangzik: „A hitért való könyörgés, etc”.³¹ A londoni példány lapjai is igazolják ezt, hiszen a LIII3r-n így folytatódik az angol szöveg: „For Faith”, és az eddigi gyakorlat alapján Parr továbbra is gyűjti a bibliai helyeket az imádkozni tanuló segítségére. Medgyesinél nem ezt találjuk. Ő egy *nota benét* ír „a hitért való könyörgés, etc” alá: „Ezen formán kell több részeket és ágakat ki külön külön fel jegyezni; s ahol miket mindenik felől az Sz. Írásban olvasunk, kivált képpen a legfontosabbakat, mindjárt alá kell írunk: ugymint a mellyeket a Hit felől, a hit alá, a mellyeket a szeretet felől, a szeretet alá, etc. Melly dolognak okáért, elég tiszta papirost is hagyattassék, mind itt, mint az első tábla után: ha ki többet kíván, többet is köttethet közben, valamint akarja.”³² Medgyesi tehát a könyörögni tanulóra bízva a többi hely összegyűjtését. Eddig a pontig minden esetben pontosan követi az angol szöveget, ez az első alkalom a fordítás során, hogy kénytelen eltérni tőle. Ez az első olyan pont tehát, ahol arra lehet következtetni, a lapok már a fordítás készítésekor is hiányoztak.

Tovább igazolja feltevésemet a *nota bené*ben megemlített tiszta papiros. Nem azért, mert Parrnál nem fordul elő, hanem mert Medgyesi más szöveggörnyezetben említi. Parrnál legelőször ott fordul elő, ahol az imádság megtanulását elősegítő módszerként ajánlja a tanulók számára azt a technikát, hogy a könyörgés minden részét külön-külön kezelve, a megfelelő szakaszokat egymás alá írva jegyezzék fel a megfelelő ágakat, hiszen így lehet a legjobban a memóriába bevésni azokat.³³ Medgyesi itt hűen követi eredetije elképzelését, mondanivalójában és a szövegbeli elhelyezkedésben sincs semmi különbség kettejük között.³⁴ Medgyesi a következő előfordulás esetében is követi Parrt. Mindketten a Szentírás helyeinek összeszedésével kapcsolatban említik másodsorra azt a módszert, hogy a már említett tiszta papirosra gyűjtsük azokat.³⁵ Medgyesinél ugyanebben a szöveggörnyezetben és ugyanebben az értelemben található meg ez, azzal az eltéréssel, hogy Medgyesi a „note-booke”-ot „lajstromcsinálás”-nak fordítja.³⁶

Harmadik említése kettejüknél máshol jelenik meg. Parrnál a hiányzó lapokon, Medgyesinél pedig ott, ahol a hiányt tapasztalta. Amíg eddig Medgyesi ragaszkodott forrása pontos szövegéhez, itt bővít is rajta, hiszen nem tudhatta, mit tartalmaznak a hiányzó lapok. Mászt mond, mint angol mintája. Parr abban az összefüggésben említi a jegyzetfüzetet, hogy a felsorolt példák bemutatásával (a hiányzó lapokon ugyanis többek között ima-példákat hoz Parr) felfoghatóbbá válik ennek használata,³⁷ míg Medgyesi az imádság Szentírásból gyűjtött részeinél, a gyűjtögetésekkel kapcsolatban említi e füzetet, és hozzáteszi, ha nincs elég helyünk, akkor köttethetünk hozzá lapokat, mely instrukció Parrnál teljes mértékben hiányzik!

³¹ MEDGYESI, *i. m.*, G3v.

³² MEDGYESI, *i. m.*, G3v.

³³ „...make a booke of cleane paper, and in sundry leaves, write in the top the particular parts of prayer with their severall branches, allowing a whole leaf to each part and branch.” PARR, *i. m.*, Kkkk6v.

³⁴ „...csinálj tiszta papirosból egy könyvet, és helyel helyel az levelekre fellyel ird le az könyörgésnek külön külön való részeit, azoknak külön külön való ágaival.” MEDGYESI, *i. m.*, F4v.

³⁵ „...showing the manner of the note-booke...” PARR, LIII2v. Medgyesi a *note* szót fordítja jegyzetnek is!

³⁶ MEDGYESI, *i. m.*, G3r.

³⁷ PARR, *i. m.*, LIII4r.

Hogy a jegyzethasználat mégis szerepel Medgyesinél, azért lehetséges – annak ellenére, hogy nem volt birtokában az a lap, ahol Parrnál harmadjára szóba kerül –, mert ennek megemlékezésével indul a harmadik szakasz második része, a szakaszt pedig le kellett zárni. Minthogy arról szól a fejezet második fele, hogy megtaníttuk a könyörögni tanulót „lajstrom csinálására”, Medgyesi nem engedheti meg magának, hogy didaktikai szempontból ne említse újra.

Parrnál egyéb értelmet is kap a note-booke harmadik említése. A hiányzó lapokon a magyar változatból is hiányzó két, rövidnek mondott imádságot találhatunk. Ezek argumentációjában olvashatunk ismét a jegyzetfüzetről: ennek alkalmazására hívja fel a figyelmet és ima-példákkal illusztrálja azt. A példák által felfoghatóbbá válik a füzet használata.³⁸ A rövid könyörgésekben Parr számozással jelzi a könyörgés különféle részeit és ágait, a számozást pedig margináliákban oldja fel, az előbb felsorolt részekkel megegyezően. A könyörgésekben tehát külön-külön bemutatja azok részeit a gyakorlatban is. A hiányzó részek utolsó példája, a hálaadáshoz tartozó imádság megmaradt Parr Magyarországon megtalálható könyvében,³⁹ de Medgyesi fordításában sehol sem található meg ez a rész. Valószínűleg nem tudta hova beszúrni, hiszen a további fejtegetésekbe és magyarázatokba ez már egyáltalán nem illeszthető be. Elképzelhetetlen számomra, hogy Medgyesi, ha meglelt volna neki e két hiányzó lap, ne ültette volna át magyarra az imádságokat, hiszen ezzel egy jól használható didaktikai módszert hagyott volna ki, ami nem illene bele a tanítói-prédikatori szándékába.

Parr imapéldái szemléletesek, és az imádkozni tanulót segítik, nehogy valamit félreértsen. Medgyesi számára is fontos, hogy a tanítótól kapott „jó” utat járja a tanuló, erről a *Doce nos orare* előljárászavában is kifejti véleményét.⁴⁰

A két szöveg összehasonlítása alapján elmondható az is, hogy Medgyesi az angol szöveg minden imáját lefordítja – a hiányzó lapokon lévők kivételével –, sőt más imákkal is kiegészíti két helyen a szöveget, ahol Parr egyáltalán nem hoz példákat. Ezek az imádságok feltételezhetően Medgyesi saját alkotásai.

A munka negyedik szakasza a Miatyánk kéréseinek sorra vételével folytatódik, ahol az Úr imádsága hat kérésének terjesztésével, azaz bővítésével foglalkoznak. Parr ennél a résznél vissza-visszaütal ahhoz az eligazításhoz, amikor a könyörgés külön-külön

³⁸ „A short prayer according to the fore-prescribed order, gathered out of divers places of holy Scripture; by which, as by a patterne may be conceived the use of the former note-booke.” PARR, *i. m.*, LIII4r.

³⁹ PARR, *i. m.*, LIII5r.

⁴⁰ „Mikor ember valamely-felé megindul, kettőre nagy gondja vagyon: 1. hogy útját feltalálja, 2. hogy el ne vétse azt. Bezzeg jól esik ez ilyen embernek, ha kérdezkedvén jó utban igazéttatik: de sokkal jobban, midőn azt vélvén, hogy vagy az jobb, vagy csak az általabb úton mégyen kérdezkedés nélkül is jámbor csak magátul érteni adja, hogy nem az vagy a jó, vagy csak az általabb út, elhagyta ezt régen: s véle elmenvén útban viszi, és mindenképpen megtanéttya, meddig mennyen azon az úton, hol s merre térjen, mitsoda jelenségekre vigyázzon, etc. Ez ilyen jó emberséget osztán, az útban igazodott, mind útyában s mind egyébütt, nem győzi emlegetni, köszönni, kiváltképpen hogy meglátta, mind menyi sok felé tévelyedhetet volna, s mind mely által, könnyü és jó úton jutot el, a' hová igyekezett. Én mint hogy most nagyobbbal nem kedveskedhetem, csak ez illy ön-kéjén egyebeknek útutogató emberséges embereknek tisztít vállalom, a' mennyire lehet, magamra.” MEDGYESI, *i. m.*,)o(2r–)o(2v.

részeinek bővítésével foglalkozik; a magyarban ez az a rész, ahol a bővítések felsorolása megszakad az angol munkában tapasztalható hiány miatt. Parr szerint ezeket az „enlargment”-eket is felhasználhatjuk a Miatyánk kéréseinek bővítéséhez.⁴¹ Medgyesi nem minden esetben követi az angol visszautalásait. Ilyen kihagyás először a negyedik kérdésnél (Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma) fordul elő. Medgyesi átugorja, nem fordítja le Parr visszautalás-említését, hiszen nem talált sehol erre példát saját példányában, és nem látja értelmét ezen instrukció lefordításának.⁴² Parr azért idézi mindkét imádság-példáját ehhez a részhez, mert a *personal calling*-rész példaimádságainál mindkét esetben megjelenik a kenyér.⁴³ Azoknál a részeknél, ahol Medgyesi megtalálja a visszautalásokat, már követi angol mintáját, hogy az „elsőbb igazgatás szerint” könyörögjünk.⁴⁴ Az „elsőbb igazgatás” természetesen a fentebb már említett, Szentírásból kigyűjtött részeket jelenti.

Az eddigiekből látható, hogy Medgyesi Parr imádságra tanító munkája szövegén csak ott változtatott és hagyott ki belőle részeket, ahol a magyarországi példányban lévő hiány megkövetelte tőle, így bizonyítottan látom, hogy Medgyesi a könyvnek ezt a példányát használta a fordítás elkészítéséhez.

A továbbiakban csak zárójelben jegyzem meg, esetleg Medgyesi keze nyomát is megtalálhatjuk az angol szövegben. Az angol *Abba Father* margóján mindössze egyetlen, tintával ejtett bejegyzés található. Régi, fekete tinta nyoma, és egy bibliai helyet javít: *Iac. 5. 19-et Iac. 5. 17-re.*⁴⁵ Az érdekesség az, hogy Medgyesi angol mintájában a bibliai helyek számos helyen tévesek, nem a megfelelő szakaszokat rendelik a részekhez, sőt könyveket is tévesztenek. A magyar fordító nem először találkozik angol mintáiban a bibliai locusok tévesztéseivel. Már a *Praxis pietatis* előjárószavában ír erről: ezeket a hibákat a gyakori nyomtatásokból következő szövegromlás okozza.⁴⁶ Medgyesi itt sem Parr hanyagságának vagy hozzá nem értésének tulajdoníthatja a tévesztéseket, hanem az angol nyomdászok figyelmetlenségének. Ebben a fordításában is következetesen kijavítja a hibás helyeket. A magyar munkában a fentebb jelzett helynél is az angol forrásban tintával átjavított szakasz, *Jac. 5. 17.* található. Természetesen nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy Medgyesi keze nyomát őrzi a bejegyzés.

Bartók István Martonfalvi Tóth György munkájával, a *Tanító és Czáfólo Theológiai*val kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, mikor Martonfalvi azt állítja, a munkát

⁴¹ „Thou mayest here make use of the direction concerning thy personall calling.” PARR, *i. m.*, LIII6r.

⁴² A *personal calling* rész kifejtése már a hiányzó lapokon található, Medgyesi sem említi ott, ahol a Szentírásból gyűjtöget locusokat.

⁴³ „...and to eate mine own bread”, PARR, *i. m.*, LIII4r; „eating mine own bread”, PARR, *i. m.*, LIII4v.

⁴⁴ PARR: „Here make use of the confession of sinne, and petition for pardon, for fayth and repentance, according to the former direction.” MEDGYESI: „Kérjed először a bűn bocsánatot, a’ hitet, a’ megtérésre való kegyelmet, az elsőbb igazgatás szerint.”

⁴⁵ PARR, *i. m.*, Kkkk4r.

⁴⁶ „...mivel e Praxis az ő hasznos voltáért minden esztendőnként, Angliában ki nyomtattatik; ennek okáért, kíváltképen a’ Szent Írás locusinak fel-jegyzésében sok változás, egyeledés etc. esett: a’ hol sok dolgaimtúl érkeztem, a’ meg elegyedett és elváltoztatott citálásokat, fő képpen az Isten felől ’s egyebütt is sok helyen, helyre állattam.” MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis*, Debrecen, 1636. RMK I, 657 – RMNy 1639.

„Amesius és Vendelinus szerint való theológiának” tartja, azon azt kell értenünk a korabeli szokások ismeretében, hogy ő lefordította ezt a művet.⁴⁷ Figyeljük, Medgyesi mit állít műve mintájáról: „nemcsak a magam tapasztalásából, hanem kiváltképpen e féle dolgokhoz derékképen értő tudós embereknek írásokból szedegettem, úgy mint Joannes Clark Sacra Oratoriájából, Amesius munkáiból, az angliai parlamentnek Directoriumból. Amelly pedig Abba Atya név alatt vagyon, jobbrészént Elnathan Parré.”⁴⁸ A fentebb kifejtettek alapján érthetővé válik a „jobbrészént” kifejezés jelentése, jelentősége: azt jelenti, Medgyesinek nem állt rendelkezésére teljes terjedelmében az eredeti munka, és ezzel a kifejezéssel filológiai szakterminust is próbált alkotni.

⁴⁷ BARTÓK, *i. m.*, 164.

⁴⁸ MEDGYESI, *i. m.*, 303r.